

KS. PAWEŁ LASEK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

 <https://orcid.org/0000-0002-6498-9132>

xplasek@wp.pl

Studia Sandomierskie

30 (2023)

Balak i Balaam – zdrajcy bogów

Księga Liczb to jedna z najrzadziej czytanych i analizowanych ksiąg Starego Testamentu. Również w zbiorze Pięcioksięgu poświęca się jej chyba najmniej uwagi. Niemniej jednak opisana w niej historia Balaama wezwanego przez króla Balaka, aby przekląć Izraela (Lb 22–24), jest wydarzeniem, które przyciąga uwagę uczonych i badaczy. Balaam wygłasza wtedy swe wyrocznie, wśród których jedna ma charakter mesjański (Lb 24, 15–17). Perykopę tę najczęściej rozważa się właśnie pod kątem treści wyroczni ogłoszonych przez Balaama¹ oraz rekonstrukcji wydarzeń, jakie nastąpiły w Moabie (łącznie z wydarzeniami z Baal-Peor), mniej uwagi – jeśli w ogóle – poświęca się na analizę samej współpracy (współdziałania) Balaka i Balaama, jej przyczyn i motywacji, przebiegu i wymowy². Jest to temat, który jednak z pewnością zasługuje na osobne, bardziej pogłębione i szczegółowe zbadanie, pozwalające na wyciągnięcie istotnych wniosków teologicznych.

Osoba Balaka z punktu widzenia tekstów biblijnych jest oceniana jednoznacznie: jest on wrogiem Izraela, a zatem postacią negatywną. Inaczej jest z Balaamem, którego postrzega się dwojako: pozytywnie – kiedy pojawia się jako posłuszny JHWH „widzący”, który mówi tylko to, co JHWH włoży mu w usta, i negatywnie – kiedy jest przedstawiony jako „widzący”, który widzi mniej niż jego oślica, jako ktoś, kto usiłuje przekląć Izraela, jest odpowiedzialny za bałwochwalstwo Izraelitów w Baal-Peor i zostaje przez nich zabity³.

¹ Np. A. Kuśmirek, „Gwiazda Jakuba” (Lb 24,17) i jej interpretacje, „Verbum Vitae” 29 (2016), s. 41–65; A.E. Zernecke, *Balaam’s God(s): Divine Designations in Num 22–24*, „Religions” 14 (2023), no. 8, s. 967. Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz, ekskursy*, Pismo Święte Starego Testamentu 2/2, Poznań–Warszawa 1970, s. 227; P.C. Bosak, *Encyklopedia wszystkich postaci biblijnych*, t. 1, Kraków 2021, s. 245.

² Por. *Katolicki komentarz biblijny*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, red. wyd. pol. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004, s. 143–145.

³ J. Lemański, *Balaam – pierwowzór proroka w Izraelu?*, „Studia Paradayskie” 25 (2015), s. 53. Por. *Katolicki komentarz biblijny*, dz. cyt., s. 143.

Analiza postępowania obu tych postaci, Balaka i Balaama, motywów ich postępowania oraz podjętych decyzji ukazuje ich wspólną cechę, która nie została ukazana w tekście biblijnym *explicite* i która nie doczekała się do tej pory należytego opracowania: obaj zdradzili swych bogów, porzucili ich i wystąpili przeciw nim. Podjęta w niniejszej pracy analiza ma na celu zbadanie, na czym polegała ich zdrada oraz jakie były jej powody. Podstawą rozważań jest tekst biblijny w swej obecnej postaci oraz jego znaczenie teologiczne, które przekazuje autor natchniony (również w kontekście innych tekstów Pisma Świętego nawiązujących do tego wydarzenia). Nie jest natomiast celem badania analiza diachroniczna tekstu, historia jego redakcji ani historia tradycji profetycznych Izraela⁴. Praca składa się z dwóch części, poświęconych kolejno tytułowym postaciom: królowi Moabu Balakowi oraz wieszczowi Balaamowi.

Zdrada Balaka

Opowiadanie z księgi Liczb nie nazywa Balaka zdrajcą ani nie wspomina o bogach Moabu, nie wymienia ich imion ani nie poświęca im nawet wzmianki. Oczywiście jest jednak, że królestwo Moabu – jak każde inne – miało swoje bóstwo naczelne, a najprawdopodobniej również inne bóstwa, którym oddawano tam cześć. Stela Meszy, króla Moabu z IX w., wymienia imię Kemosza, który był najważniejszym bogiem tego kraju, co zgadza się zresztą z innymi tekstami Starego Testamentu traktującymi o Moabie (por. Lb 21,29). Można tu wymienić także boga Baal-Peora z Lb 25,3, a dokładniej Baala, któremu oddawano cześć w Peor⁵. Ich czcicielem z pewnością był także Balak – ówczesny król Moabu. Dlaczego zatem miałby ich zdradzić i jak do tego doszło, skoro tekst biblijny o tym nie mówi? Zdradę Balaka można odkryć, odpowiadając na pytanie: Dlaczego Balak wezwał Balaama?, a także: Dlaczego Balak wezwał właśnie Balaama, a nie kogoś innego?

Szukając odpowiedzi na te kwestie, należy najpierw nakreślić sytuację, w jakiej wtedy znalazł się Balak i jego królestwo. Balak, syn Sippora, był królem Mo-

⁴ Na ten temat: zob. S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 205–207; M. Douglas, *Balaam's Place in the Book of Numbers*, „Man” 28 (1993), no. 3, s. 411; D. Frankel, *The Deuteronomistic Portrayal of Balaam*, „Vetus Testamentum” 46 (1996), fasc. 1, s. 30–42; H. Ausloos, *On an Obedient Prophet and a Fickle God: The Narrative of Balaam in Num 22–24*, „Old Testament Essays” 20 (2007), no. 1, s. 84–104; G. Hepner, *The Mockery of Kings and Prophets: The Balaam Narrative Contains an Implied Critique of Moses*, „Revue Biblique” 118 (2011), no. 2, s. 180–185; C.J. Moyer, *Who Is the Prophet, and Who the Ass? Role-Reversing Interludes and the Unity of the Balaam Narrative (Numbers 22–24)*, „Journal for the Study of the Old Testament” 37 (2012), no. 2, s. 167–183; J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 64–65.

⁵ Zob. M. Parchem, *Co właściwie wydarzyło się w Baal-Peor? Kilka uwag filologiczno-egzegetycznych na temat Lb 25,1–8*, w: *Pan moją mocą i pieśnią (Ps 118,14). Prace dedykowane Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Brzegowemu w 65. rocznicę urodzin*, red. S. Hałas, P. Włodyga, Studia 15, Kraków 2006, s. 182.

abu, w czasie gdy Izraelici kończyli wędrówkę przez pustynię do Ziemi Obiecanej (Lb 22,1–2.4). Doszli do granicy tego kraju i rozbili obóz „na stepach Moabu po drugiej stronie Jordanu, naprzeciw Jerycha” (Lb 22,1).

Balak wraz z Moabitami wiedział o niedawnych zwycięstwach Izraela nad Amorytami (Lb 22,2), wiedział również, że Izraelici przyszli z Egiptu (Lb 22,5), a zatem prawdopodobnie słyszał, jak doszło do ich wyjścia z tego kraju. Był zatem świadomy siły tego narodu, siły, która napelnia go strachem. Strach ten był tym bardziej uzasadniony, że w niedalekiej przeszłości właśnie ów zwyciężony przez Izraelitów król Amorytów pokonał Moab i podbił dużą część ziemi tego królestwa (por. Lb 21,26.30). Balak zatem był świadomy zagrożenia, jakie stało przed jego narodem⁶. Dlatego podjął działania obronne i zawarł sojusz z Madianitami (Lb 22,4.7). Jednak oprócz tego wysłał poselstwo do Balaama (Lb 22,5), które także wpisuje się w szukanie sposobu odparcia Izraela⁷. Dlaczego Balak zwrócił się do Balaama, skoro wcześniej zawarł sojusz z Madianitami? Balak rozumował w sposób właściwy sobie i sobie współczesnym i wiedział, że wojna Moabu z Izraelem to nie tylko wojna ludzi, ale również wojna bogów tych narodów (por. Lb 21,29)⁸. Balak rozumiał, że zwycięstwo Izraelitów nad Amorytami i wcześniej nad Egipcjanami to zasługa i dzieło nie tyle ich armii, ile ich Boga i Jego siły. Walcząc zatem z Izraelitami, walczy się przede wszystkim z ich Bogiem. W związku z tym ludzkie siły nie były tu wystarczające i sam sojusz z Madianitami także mógł nie wystarczyć do sukcesu. Dlatego właśnie Balak szukał pomocy u Balaama⁹. Kim był Balaam – nadzieja Balaka?

Jedyna wskazówka, kim był Balaam, znajduje się nie w Księdze Liczb, lecz w Księdze Jozuego. Tam właśnie (13,22) jest on nazwany hebrajskim słowem *qôśēm*. Opowiadanie z Księgi Liczb, co ciekawe, nie zawiera żadnego określenia osoby Balaama, mówi jedynie, że starsi Moabitów wraz ze starszymi Madianitów wybrali się w drogę do Balaama „zaopatrzeni w dary dla wieszczka” (dosł. „z zapłatą za jego pracę w swych rękach” (Lb 22,7). Owa zapłata jest oddana tym samym hebrajskim słowem, tyle że występującym w liczbie mnogiej (*qôsāmîm*). Można zatem wnioskować, że jest to określenie profesji, jaką zajmował się Balaam. Hebrajski rdzeń czasownikowy *qsm* oznacza czynność wypowiedzenia wyroczni, wrózenia, radzenia się bóstwa, również radzenia się zmarłych lub też prorokowania. Natomiast pochodzący od niego rzeczownik *qesem* oznacza przepowiednię, decyzję wyroczni,

⁶ Por. S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 207.

⁷ S. Łach stwierdza, że „jest również możliwe, że to starsi Madianitów poradzili Balakowi, aby posłał po Balaama. Mogli go bowiem poznać podczas swych podróży handlowych (por. Rdz 37,28). Na tę znajomość zda się też wskazywać Lb 31,16, przekazując wiadomość, że Balaam przebywał później wśród Madianitów”. S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 208. Nie zmienia to faktu, że sojusz tych dwóch królestw został uznany przez Balaka za niewystarczający w obliczu zbliżającej się konfrontacji z Izraelem.

⁸ Por. S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 209–210.

⁹ Por. S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 205.

decyzję lub werdykt Boga, także zapłatę za czynność wróżenia albo osobę, przez którą Bóg oznajmia swój wyrok lub wyrocznię¹⁰. Nie jest to słowo negatywne, odnosi się do czynności radzenia się bogu w ogólności, nie ogranicza się tylko do bóstw pogańskich. W Księdze proroka Micheasza słowem tym opisuje się czynność proroków Boga (Mi 3,11), osoby zaś określone tym słowem są zestawione paralelnie z „widzącymi” (*hōzîm*) (Mi 3,7), a zatem z osobami na służbie Boga Izraela. W greckim tłumaczeniu Septuaginty we wszystkich tych przypadkach to hebrajskie słowo jest przetłumaczone czasownikiem *manteúomai* albo rzeczownikami *manteía* lub *mántis*, które oznaczają dar proroczy, przepowiednię, proroctwo, wyrocznię oraz osobę, która je wygłasza, czyli wieszczka, jasnowidza, proroka¹¹.

Innym określeniem, jakie pada w opowiadaniu biblijnym w kontekście działalności Balaama, jest słowo *nāḥaš* (Lb 24,1). Czasownik ten oznacza szukanie wróżby lub wróżenie, natomiast rzeczownik *naḥaš* tłumaczy się jako „magiczne przekleństwo, omen”¹². W tłumaczeniu Septuaginty słowo to jest oddane greckim terminem *oiōnisma* lub *oiōnós*, który oznacza drapieżnego ptaka, ale również, a właściwie przede wszystkim „wróżbę z lotu i krzyku ptaków”, a zatem również „znak, wróżbę”¹³. Balaam nigdy nie jest w Biblii nazwany prorokiem, ale „nie należy jednak uważać go tylko za wróżbitę. Wróżby, chociaż stosowane czasami przez proroków z Mezopotamii, były częściej związane z kapłanami zajmującymi się kultem, którzy analizowali wnętrzności zwierząt ofiarnych lub zjawiska naturalne (lot ptaków itp.). W każdym razie wydaje się, że Balaam porozumiewa się bezpośrednio z Bogiem, a następnie przekazuje Jego słowa Balakowi w formie wyroczni. Jest to typowa forma wypowiedzi prorockiej, która pojawia się choćby w księgach Izajasza czy Jeremiasza”¹⁴.

Obydwa te terminy odnoszą się zatem do osoby, która ma łączność z bóstwem, przez którą bóstwo podaje swoje wyrocznie i ogłasza swoje wyroki lub decyzje (jak widać np. w Lb 22–24, także swoje błogosławieństwo albo przekleństwo). Takiej właśnie osoby potrzebował Balak, aby zapewnić sobie pomoc w obronie swego kraju przed Izraelitami i w walce z nimi. Miał świadomość, że walka nie rozgrywa się jedynie na poziomie ludzi i ich armii, ponieważ siłą Izraela nie jest siła jego

¹⁰ L. Koehler, W. Baumgartner, J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. 2, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2008, s. 179. Por. J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 66–67.

¹¹ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. 3, λ–π, Warszawa 1963, s. 73–74; T. Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Louvain–Paris–Walpole 2009, s. 441.

¹² L. Koehler, W. Baumgartner, J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski...*, t. 1, dz. cyt., s. 649.

¹³ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. 3, dz. cyt., s. 260–261; T. Muraoka, *A Greek-English Lexicon...*, dz. cyt., s. 641.

¹⁴ J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2005, s. 162.

żołnierzy, lecz siła jego Boga. Toteż broniąc się przed Izraelem, należy walczyć nie tyle z jego żołnierzami, ile z jego Bogiem. Dlatego właśnie Balak wystąpił o pomoc i z ofertą zapłaty do Balaama, który był osobą mającą kontakt z bóstwem, zdolną pośredniczyć w zwróceniu się do tego bóstwa z prośbą o interwencję w postaci przeklęcia Izraela.

Jest to podejście wpisujące się w sposób patrzenia starożytnych na świat, można powiedzieć, że naturalne dla nich. Jego echo słychać chociażby w Księdze Jonasza, kiedy w czasie burzy zagrażającej zatopieniem statku, którym płynął Jonasz, kapitan polecił, aby każdy zwrócił się z modlitwą do swojego boga (Jon 1,5–6). Dlatego również Balak wysłał posłów do Balaama z ofertą (czy też ofiarą), która miała wesprzeć prośbę o uzyskanie takiej pomocy w postaci rzucenia przekleństwa na Izraela (Lb 22,6). Możliwe, że „prośba ta wypływała z przekonania, że wypowiedziane błogosławieństwo lub przekleństwo spełni się, jeśli wypowie je wróżbita (*baru, nabu* – «jasnowidz», «przeklinacz») dysponujący jakąś magiczną siłą, którą posiada dzięki bliskiej łączności z bóstwem”¹⁵. Tu jednak pojawia się drugie pytanie: Dlaczego Balak zwrócił się w tym celu właśnie do Balaama, a nie do kogoś innego? Balaam z pewnością nie był jedynym *qôšēm* na terenie starożytnego Bliskiego Wschodu. Dlaczego więc Balak nie udał się do innych wieszczów? Czy miał na względzie tylko skuteczność Balaama, którą król uznawał w słowach: „Wiem bowiem, że kogo ty błogosławisz, będzie błogosławiony, a kogo ty przeklniesz, będzie przeklęty” (Lb 22,6b)?

Jeżeli tak, to słuszne jest postawienie kolejnego pytania: Z czego wynikała ta nadzwyczajna skuteczność Balaama? Z pewnością przekonanie o niej Balaka było na czymś oparte, nie mogła to być jedynie legenda czy bezpodstawna wiara jemu współczesnych, a więc skąd brała się skuteczność, która sprawiła, że Balak wysłał swych emisariuszy właśnie do niego, pomijając innych wieszczów (najwyraźniej mniej efektywnych)? Odpowiedź na to pytanie tekst biblijny ukazuje w informacji o miejscu zamieszkania i działalności Balaama.

Zgodnie z tekstem Księgi Liczb wysłańcy Balaka do Balaama udali się do miejscowości „Petor nad Rzeką (Lb 22,5). Określenie „rzeka”, bez dodania nazwy własnej, oznacza w tekstach starotestamentowych rzekę Eufrat (np. Rdz 15,18; Joz 24,2–3; 1 Krl 5,1; 1 Krn 19,16; Iz 27,2). Tam zatem należy szukać ojczyzny Balaama. I rzeczywiście uczeni identyfikują Petor z miejscowością wymienioną w starożytnych tekstach pod nazwą Pitru, położoną nad rzeką Sajur, zachodnim dopływem górnego Eufratu, około 30 kilometrów na południe od Karkemisz¹⁶. Problematiczne

¹⁵ P.C. Bosak, *Encyklopedia...*, dz. cyt., s. 245.

¹⁶ Miejsce to jest wymienione jako Pedru na topograficznej liście egipskiego faraona Totmesa III (XV w. przed Chr.) oraz jako Pitru na militarnej liście asyryjskiego króla Salmanassara III (ok. 857 r. przed Chr.). J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 62; S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 208–209; P.C. Bosak, *Wszystkie miejsca biblijne. Słownik-konkordancja*, t. 2, Kraków 2017, s. 2055–2056. Por. J. Lust, *Balaam, an Ammonite*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 54 (1978), s. 61; M.S. Moore, *Another Look*

jest bliższe określenie tego miejsca, które po hebrajsku brzmi: *'ereš b'nê 'ammō* (Lb 22,5), które można dosłownie przetłumaczyć, tak jak to robi Septuaginta: „ziemia synów jego ludu”, czy też jak przekłada Biblia warszawska: „ziemia jego współplemieńców”. Nie wiadomo, do kogo się odnosi zaimek „jego”: do Balaka czy do Balaama, dlatego też inni interpretują tę frazę, czytając ją tak jak Biblia Tysiąclecia „w kraju Ammawitów”, których utożsamia się z jednym z narodów mieszkających nad Eufratem¹⁷. W rozwiązaniu tego problemu pomaga drugie określenie ojczyzny Balaama, które znajduje się w Księdze Powtórzonego Prawa. Wspominając tamto wydarzenie, Mojżesz mówi do Izraelitów, że „Moabici opłacili Balaama, syna Beora, z Petor w Aram-Naharaim” (Pwt 23,5). Ta sama miejscowość Petor tym razem jest umiejscowiona w kraju o innej nazwie: Aram-Naharaim. Aram to nazwa o szerokim znaczeniu, obejmująca zarówno okolice Eufratu, jak i okolice Damaszku w Syrii, natomiast słowo Naharaim oznacza „dwie rzeki” i odnosi się do Tygrysu i Eufratu, a więc Aram-Naharaim to część Aramu znajdująca się nad górnym Eufratem. Tak też rozumie je Septuaginta, która tłumaczy wprost: „Balaam, syn Beora, z Mezopotamii”. A zatem i w jednym, i w drugim przypadku miasto Petor lokalizuje się nad Eufratem w Mezopotamii¹⁸. Jest to miejscowość oddalona od Moabu o około 600 kilometrów, co nakazuje jeszcze raz zadać pytanie, dlaczego Balak szukał pomocy tak daleko¹⁹. Dlaczego zależało mu właśnie na Balaamie, a nie zwrócił się z prośbą

at Balaam, „Revue Biblique” 97 (1990), no. 3, s. 377; F. Rienecker, G. Maier, *Leksykon biblijny*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001, s. 64; J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy...*, dz. cyt., s. 162; O. al-Ghul, *The Question of the Homeland of Balaam Again: The Contribution of the Arabic Sources*, „Die Welt des Orients” 36 (2006), s. 94–103. S.C. Layton sądzi, że identyfikację tę można podważyć, jest jednak odosobniony w swojej opinii. Zob. S.C. Layton, *Whence Comes Balaam? Num 22,5 Revisited*, „Biblica” 73 (1992), no. 1, s. 32–61.

¹⁷ S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 208–209; J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 62; P.C. Bosak, *Wszystkie miejsca biblijne...*, dz. cyt., s. 2055–2056.

¹⁸ W kontekście lokalizacji Petor należy wspomnieć też tekst Lb 24,7, w którym Balaam mówi o sobie: „z Aramu sprowadził mnie Balak, ze wschodnich wzgórz król Moabu”. Aram oczywiście można utożsamiać z Aram w Mezopotamii, natomiast z pewnością kraj ten nie jest położony na wschód od Moabu, lecz na północ. Widać zatem w tym wyrażeniu wewnętrzną sprzeczność, która nakazuje słowa „ze wschodnich wzgórz” odnieść nie do kraju Aramu, z którego pochodził Balaam, ale do kierunku, z którego wszedł on w granice Moabu. Wędrując tzw. Drogą Królewską, przybył do wschodniej granicy Moabu, a następnie doliną rzeki Arnon wyruszył na spotkanie z Balakiem. Potwierdzenie tej tezy można znaleźć w wersecie 22,36, który informuje, że Balak wyszedł naprzeciw Balaama „aż do Ir Moab, które leży nad Arnon, na samej granicy kraju”. Por. S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 207, 218; J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy...*, dz. cyt., s. 163.

¹⁹ Jest to tak duża odległość, że skłania to niektórych uczonych do upatrywania tego miejsca (Petor) bliżej ziem Moabu. S.C. Layton, *Whence Comes Balaam...*, art. cyt., s. 36, 43–50; J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy...*,

o rzucenie przekleństwa na Izraelitów do innych wieszczów albo proroków, którzy z pewnością znajdowali się i w Moabie, i w Kanaanie, i w Syrii, czyli o wiele bliżej niż Balaam?

Wskazówka znajduje się w nazwie Aram-Naharaim, która pojawia się kilka razy w tekstach starotestamentowych. Tekst najbardziej interesujący to Rdz 24,10, który opowiada o tym, jak Abraham wysłał swojego sługę, aby znalazł żonę dla jego syna, Izaaka (którą będzie Rebeka). Abraham wysłał go właśnie do kraju Aram-Naharaim, ponieważ chciał, żeby przyszła żona Izaaka była kobietą z narodu Abrahama. Wynika z tego, że Aram-Naharaim był krajem zamieszkania Abrahama, zanim osiedlił się on w Kanaanie. Potwierdzają to teksty odnoszące się do miejsca zamieszkania brata Rebeki, Labana, gdzie kraina ta jest określona nazwą Charan (Rdz 27,43; 29,4–5). A zatem kraj Aram-Naharaim to inaczej Charan, z którego Abraham wyruszył do kraju Kanaan i w którym – co jeszcze ważniejsze – usłyszał polecenie Boga, by wyjść ze swojej ziemi (Rdz 12,1–4)²⁰. A zatem Aram-Naharaim, gdzie jest położone miasto Petor, w którym mieszkał i działał Balaam, jest to kraj pochodzenia Abrahama i miejsce, gdzie objawił mu się Bóg JHWH, Bóg Izraela.

Czy zatem Balaam był wieszczem lub prorokiem JHWH? Odpowiedź na to pytanie jest twierdząca. Świadczy o tym dalszy ciąg opowiadania. Przed udzieleniem odpowiedzi wysłańcom Balaka Balaam zwrócił się właśnie do JHWH i obiecał im odpowiedź zgodną z Jego decyzją (Lb 22,8.13)²¹. Potwierdzało to również działanie Balaama już w kraju Moabu. Według tekstu biblijnego trzykrotnie kazał on zbudować siedem ołtarzy i na każdym z nich złożył w ofierze po młodym cielcu i baranie, aby w ten sposób uprosić przekłęcie Izraela (Lb 23,1–3.14–15.29–30). Co ciekawe, opowiadanie ani razu nie wspomina wprost, jakiemu bóstwu składano te ofiary, w zdaniach mówiących o tej czynności nie jest wymienione imię żadnego boga. Niemniej w Lb 23,3 Balaam wyraża nadzieję: „Może objawi mi się JHWH”. Z kolei jak informuje werset 17, po powtórnyim złożeniu siedmiu ofiar na szczycie góry Pisga Balak zapytał Balaama: „Co JHWH powiedział?”. To jednoznacznie

dz. cyt., s. 162. Niektórzy uczeni odczytują wyrażenie *'eres b'nē 'ammō* jako „ziemia Ammonitów”, a więc sąsiadów Moabu (S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 209), wiążąc tę lokalizację ze stanowiskiem archeologicznym Tell Deir'Alla w Jordanii, gdzie odkryto inskrypcję wymieniającą imię „Balaama, syna Beora”. J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 55–61; por. M. Dijkstra, *Is Balaam also among the Prophets?*, „Journal of Biblical Literature” 114 (1995), s. 43–64. P. Bosak podaje, że „istnieje teoria, według której Balaam pochodził z miasta Fatur w Edomie. Gdyby tak było, można by go utożsamić z królem Belą, synem Beora (por. Rdz 36,31–33; 1 Krn 1,42)”. P.C. Bosak, *Encyklopedia...*, dz. cyt., s. 246. J. Lemański zauważa na ten temat, że „zbieżność imienia ojca Balaama z imieniem ojca edomickiego króla Bela, syna Beora, jest niejasna”. J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 61.

²⁰ J. Lemański, *Księga Rodzaju*, cz. 2, *Rozdziały 11,27–36,43. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Nowy Komentarz Biblijny 1/2, Częstochowa 2014, s. 549.

²¹ J. Lemański nazywa ten fakt „uderzającym”. J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 62; S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 211.

wskazuje, że ofiary były składane JHWH, nie żadnemu innemu bogu ani bóstwu. Trzeci tekst, z którego wynika, że Balaam składał te ofiary JHWH, to Lb 24,1. Opisuje się tu sytuację, gdy po złożeniu trzeciej serii ofiar Balaam „spozregł, że dobre jest w oczach JHWH błogosławienie Izraela”. *Explicite* jest tu wymienione imię Boga, do którego zwracał się Balak i Balaam, którego pomoc miał Balakowi zapewnić Balaam i którego był on prorokiem²². Potwierdza to wyznanie Balaama będące fragmentem jego odpowiedzi udzielonej drugiej delegacji Balaka. Balaam stwierdził wtedy: „nie mogę przekroczyć rozkazu JHWH, Boga mojego, zarówno w małych rzeczach, jak i wielkich” (Lb 22,18). Boga, którego jest prorokiem, nazywa: „JHWH, mój Bóg (hebr. *JHWH, 'ěloháj*)”, co jednoznacznie definiuje, czym jest prorokiem. Także werset Pwt 23,6 stwierdza, że Balaam zwracał się do JHWH („JHWH, Bóg twój, nie chciał słuchać Balaama”). Pius Bosak zauważa: „Bóg sprawił, że Balaam, działając tak samo jak izraelscy *nābī'* (por. Pwt 18,18; Jr 1,9) pod wpływem mocy Bożej zamiast przekleństwa wygłosił cztery błogosławieństwa. [...] Wprawdzie Pismo Święte nie nazywa go nigdzie prorokiem, lecz wróżbitą, to jednak spełnia on kryteria proroka”²³.

Ponadto nie należy pomijać faktu, że rozpoczynając swe ostatnie błogosławieństwa wypowiedziane, gdy „ogarnął go Duch Boży” (Lb 24,2), Balaam nazwał je hebrajskim słowem *n^o'um*, które stosuje się do wyroczni JHWH oznajmianych przez proroków (np. 2 Krl 9,26; Iz 1,24; Jr 1,15). Jest to, co prawda, *n^o'um* Balaama, a nie *n^o'um* JHWH jak w księgach prorockich, lecz jest to jedyna taka sytuacja w Starym Testamencie i znajduje swój odpowiednik w *n^o'um* Dawida (2 Sm 23,1) czy też *n^o'um* Agura (Prz 30,1).

Jak utrzymuje Stanisław Łach, wprawdzie Balaam nigdzie w Starym Testamencie nie jest nazwany hebrajskim terminem *nābī'* (prorok), lecz wyrażenie „JHWH włożył słowa w usta Balaama” (Lb 23,5; por. w. 16) wskazuje, że faktycznie był on pod działaniem tej samej mocy Bożej, co prorocy starotestamentowi²⁴. Janusz Lemański stwierdza nawet, że „Balaam jawi się jako chronologicznie pierwszy «widzący» w dziejach Izraela i prototyp wszystkich późniejszych proroków”²⁵. Ta konkluzja zgadza się z poglądem prezentowanym już przez Filona z Aleksandrii, zdaniem którego Balaam został obdarzony duchem prorockim (*Vit. Mos.* 1, 277)²⁶.

Wynika stąd wnioski, że Balaam był prorokiem JHWH i z tego właśnie powodu Balak szukał pomocy akurat u niego, dlatego też sprowadził go z tak daleka. Co to oznacza w kontekście zrozumienia i oceny działania Balaka? Przede wszystkim

²² Odrębną kwestią jest pytanie, komu Balak złożył ofiarę biesiadną z okazji przybycia Balaama, wzmiankowaną w Lb 22,40. S. Łach twierdzi, że jednemu z bóstw Moabu (S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 216), ale można także przypuszczać, że była to ofiara dla JHWH, Boga wezwanego proroka.

²³ P.C. Bosak, *Encyklopedia...*, dz. cyt., s. 245.

²⁴ S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 218.

²⁵ J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 54.

²⁶ J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 75.

to, że Balak nie poprosił o pomoc w walce przeciw Izraelowi swoich własnych bogów, czyli bogów Moabu. Nie wierzył w ich moc w konfrontacji z Bogiem Izraela, uznał ich za bezwartościowych w tym pojedynku. Dlatego zdradził ich i zwrócił się z prośbą o pomoc²⁷ do Boga Izraela, którego uznał za najsilniejszego. Rozumowanie Balaka można streścić następująco: Tylko jeżeli Bóg Izraela porzuci swój lud, można pokonać Izraela. Moi bogowie mi nie pomogą, ponieważ nie mogą (nie są zdolni) pokonać Boga Izraela. Porzucam zatem ich opiekę i pomoc i spróbuję zdobyć (czy też kupić) pomoc tamtego Boga, Boga Izraela²⁸. Spróbuję przekupić go przeciw temu ludowi, którym On się teraz opiekuje i któremu teraz pomaga. Jeżeli to mi się uda i sprawię, że Bóg Izraela stanie po mojej stronie, porzuci zaś i przeklnie Izraela, wtedy będę mógł wygrać z Izraelitami. Balak nie wierzył w moc nie tylko bogów Moabu, ale również w moc bogów Kanaanu i Syrii, ominął te kraje, wysyłając posłańców aż do Charanu. Widać tu więc zdradę Balaka: wysyłając ofertę do Balaama, właśnie do niego, chciał kupić sobie pomoc Boga Izraela. W ten sposób wzgardził własnymi bogami, zdyskredytował ich i pominął (jak również bogów okolicznych krajów). Pomijając własnych bogów, porzucił ich i zdradził. Dlaczego to zrobił? Uzasadnienie postawy Balaka opiera się na jego interpretacji sekwencji wydarzeń poprzedzających przybycie Izraela do granic jego królestwa. Niedługo przedtem Amoryci pokonali Moab, a bóg Moabu, Kemosz, nie obronił swego kraju (Lb 21,26–30, zwł. 21,29) przed siłą boga Amorytów. Z kolei Izrael pokonał Amorytów (Lb 21,21–25), co oznacza, że Bóg Izraela jest silniejszy nawet od boga Amorytów, silniejszy także od boga kraju Baszan, który również został pokonany przez Izraelitów (Lb 21,33–35). Dlatego w głowie Balaka zrodziło się pytanie: Czy jakkolwiek bóg okolicznych ziem jest w stanie dorównać mocą i przeciwstawić się Bogu Izraela? Odpowiedź, jaka nasuwa się w świetle zwycięskiego marszu Izraelitów, jest zdecydowanie negatywna: JHWH, Bóg Izraela, jest silniejszy i potężniejszy

²⁷ Można tu zapytać, czy Balak upatruje w Balaamie pośrednika uzyskania pomocy JHWH, czy też zwraca się do niego z przekonaniem, że światem bogów można manipulować za pomocą magii (por. J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 68). Nigdzie jednak w opowiadaniu o Balaamie nie ma nawiązania do magii, tekst biblijny nie przedstawia Balaama jako by miał on jakkolwiek (nawet minimalny) wpływ na bogów (i na JHWH). Zdecydowanie jest on ukazany jako prorok, wróżbita, widzący, człowiek Boży. W związku z tym Balak zwraca się do niego z prośbą o pomoc (od JHWH), a nie z zamiarem kupienia sobie usługi magicznej (i pozyskania w ten sposób dla siebie mocy Boga).

²⁸ Nasuwa się tu pytanie, czy Balaam nie słyszał jeszcze o Izraelu, o tym, że jest on ludem JHWH, skoro próbował uzyskać od JHWH przekleństwo przeciw niemu? Jest to możliwe, a nawet bardzo prawdopodobne. Wskazuje na to fakt, że posłowie Balaka przedstawili Balaamowi Izraela słowami: „Oto lud, który wyszedł z Egiptu, okrył powierzchnię ziemi i osiadł naprzeciw mnie” (Lb 22,5), co dowodzi, że chcieli go poinformować o czymś, o czym on jeszcze nie wiedział. Por. S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 209. Również początkowa odmowna odpowiedź Boga na zapytanie Balaama, czy udać się do Moabu, w której przedstawia mu On Izraela (Lb 22,12), pokazuje, że w tym momencie Balaam nie wiedział, że Izrael to aktualnie lud Boży.

od wszystkich znanych Balakowi bogów, nawet od bogów egipskich, o czym wieść również doszła do niego. Dlatego właśnie Balak nie wierzył w ich moc w starciu z Bogiem Izraela.

Zdrada Balaama

Analizując postępowanie Balaama i jego odpowiedź na ofertę Balaka, widać przede wszystkim jego wierność JHWH. Tak było przynajmniej na początku. Swą odpowiedź dla Balaka Balaam uzależniał od Jego woli. Gdy JHWH polecił mu uczynić tylko to, co On mu powie (Lb 22,20), oraz nie mówi nic innego ponad to, co mu powie (w. 35), Balaam tak właśnie postąpił, kilkakrotnie nawet podkreślając, że nie może przekroczyć słowa JHWH ani Jego woli (Lb 22,18.38; 23,12.26). Balaam zachowywał się tak wbrew oczekiwaniom Balaka (Lb 23,11.25) i w konsekwencji został pozbawiony obiecanej hojnej zapłaty (Lb 24,10–11). Współpracując z Balaakiem, Balaam trzykrotnie złożył ofiarę JHWH, zawsze oczekiwał objawienia Jego woli, nie narzucał Mu swoich oczekiwań. Widać to wyraźnie, gdy złożył ofiarę po raz trzeci. Z tekstu biblijnego wynika, że Balaam od razu zobaczył, że będzie ona bezskuteczna tak jak dwie poprzednie ofiary. Dlatego właśnie tym razem nie odszedł jak przedtem, aby prosić o wróżbę czy też wyrocznię, ale „twarz obrócił ku pustyni”, wiedząc, że tym razem również nie uzyska przekleństwa Izraela przez Boga (Lb 24,1). Na końcu dodatkowo wygłosił wyrocznię złorzeczącą Moabowi i jego sojusznikom, błogosławiącą zaś Izraela, tę właśnie, która zawiera tekst mesjański (Lb 24,15–24)²⁹.

Na czym więc polega zdrada Boga przez Balaama? Balaam wydaje się postacią bardzo pozytywną, przynajmniej z punktu widzenia Izraela. A jednak zgodnie z Księgą Jozuego Izraelici zabili go wraz ze swoimi wrogami (Joz 13,22). Informację tę podaje również Księga Liczb (31,8). Dlaczego Izraelici tak postąpili, skoro Balaam był prorokiem JHWH i wygłosił wyrocznię mesjańską? Również w późniejszej tradycji Izraela imię i postać Balaama kojarzono bardzo negatywnie³⁰. W Księdze Nehemiasza pojawiają się słowa, że Moabici „przekupili przeciw [Izraelowi] Balaama, aby ich przeklął, lecz Bóg nasz zmienił tę klątwę na błogosławieństwo” (Ne 13,1–2). Świadczy to o tym, że Bóg przewyciężył wolę Balaama, a nie to, że Balaam wypełniał Jego wolę. To samo podaje Księga Powtórzonego Prawa (23,6). List św. Judy Apostoła nawiązuje do „oszustwa Balaama” (Jud 10–11). Podobnie

²⁹ Por. S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 227.

³⁰ Właściwie w późniejszej ocenie osoby Balaama występuje tylko jeden pozytywny wyjątek, choć egzegeci ciągle dyskutują nad tym, jak prawidłowo interpretować tekst Mi 6,5 i czy rzeczywiście jego ocena jest pozytywna. J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 69–70. Por. F. Rienecker, G. Maier, *Leksykon biblijny*, dz. cyt., s. 64. D. Frankel uważa, że źródłem tego negatywnego obrazu Balaama w tradycji izraelskiej jest osoba i dzieło Deuteronomisty, co zostało wyrażone w Pwt 23,4–6. D. Frankel, *The Deuteronomic ...*, art. cyt., s. 33.

autor Drugiego Listu Piotra wyraża się o „synach przekleństwa”, że „poszli drogą Balaama [...], który umiłował zapłatę niesprawiedliwości” (2 P 2,15–16). Wynika z tego, że Balaam przyjął jednak jakąś zapłatę od Balaka. Nie musiało to być jednak wynagrodzenie za zamówione przekleństwo, a raczej zwyczajowa opłata składana w takich przypadkach³¹, ponadto nie doszła przecież do skutku (Lb 24,11). Za co była ta zapłata, określa Apokalipsa św. Jana. W liście do Kościoła w Pergamonie jej autor wspomina o „tych, co się trzymają nauki Balaama, który pouczył Balaka, jak podsunąć synom Izraela sposobność do grzechu” (Ap 2,14).

Taki negatywny obraz Balaama przekazuje także pozabiblijna tradycja izraelska. Jeden z tekstów z Qumran wspomina go na tzw. *Liście fałszywych proroków* działających w Izraelu (4Q339). W *Testimoniach* (4Q175) oraz we wcześniejszym *Testamencie Dwunastu Patriarchów* (TestJud 24,1) przywołane jest proctwo z Lb 24,17, ale bez podania imienia Balaama, który je przecież wygłosił. Tendencja jest więc taka, żeby przyjąć prorocstwo, lecz odrzucić prorokującego. Filon z Aleksandrii określa go jako proroka pozbawionego ducha (*De conf. ling.* 159), natomiast Pseudo-Filon stwierdza, że Balaam dał się zwieść pokusie i w ten sposób, choć przetrwały jego słowa błogosławienia Izraela, on sam takiego błogosławieństwa nie otrzymał. Natomiast Józef Flawiusz powstrzymuje się od jednoznacznej oceny, pozostawiając ją swym czytelnikom (*Ant.* 4, 3–13)³².

Obraz Balaama w tradycji Izraela znajduje odzwierciedlenie już w Księdze Liczb, która przekazuje, że Mojżesz po zwycięstwie nad Madianitami wyrzucił Izraelitom: „Jakże mogliście zostawić przy życiu wszystkie kobiety?”. Uzasadniając swoje słowa, odniósł się on właśnie do osoby wieszczka z Petor: „One to za radą Balaama spowodowały, że Izraelici [...] dopuścili się niewierności wobec JHWH. Sprowadziło to plagę na społeczność JHWH” (Lb 31,15–16).

Okazuje się zatem, że Balaam ofiarował Balakowi coś więcej niż wyrocznie JHWH. Do słów Boga, które przekazał wiernie, wieszczek dodał jednak również coś od siebie, coś, czego JHWH mu nie zlecił i nie nakazał. Nie są znane słowa dodane przez Balaama z własnej inicjatywy ani co powiedział Balakowi, ale można dojść do tego, jaką treść zawierały. Ich sens podaje Księga Liczb (31,15–16) oraz nawiązujący do tego tekstu fragment Ap 2,14, z których wynika, że Balaam doradził Balakowi nową strategię walki z Izraelem, mianowicie taką, aby oddawać kobiety moabickie, jak również madianickie Izraelitom za żony. Plan ten miał na celu skłonienie Izraelitów do oddawania czci bogom swych nowych żon obok czci, jaką dotąd oddawali JHWH (por. Lb 25,2). W ten sposób Izraelici dopuściliby się bałwochwalstwa, które należy do najgorszych grzechów. Grzech wywołałby oczywiście gniew JHWH, a to z kolei spowodowałoby odwrócenie się JHWH od Izraela i porzucenie go. Taka sytuacja dałaby Moabitom możliwość pokonania Izraelitów w walce. Krótko mówiąc,

³¹ Por. S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 210; J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy...*, dz. cyt., s. 162.

³² J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 73–75.

skoro nie udało się odwrócić życzliwości Boga od Jego ludu, trzeba było sprawić, żeby Jego lud odwrócił się od Boga. Można powiedzieć, że jest to powtórzenie zdrady Balaka. Balaam był przecież prorokiem JHWH, ale w tym momencie doradził wrogowi ludu Bożego, jak to zrobić, żeby Izraelici zdradzili swego Boga. W ten sposób Balaam sam stał się zdrajcą JHWH, swego Boga.

Można się oczywiście zastanawiać, czy Balaam był prorokiem wyłącznie JHWH, czy może wieszczem uniwersalnym, który zwracał się do różnych bogów³³. Z tekstu biblijnego wynika, że był on prorokiem JHWH. Sam Go tak nazywa, kiedy mówi: „przecież nie mogę przekroczyć rozkazu JHWH, Boga mego” (Lb 22,18). Jeśli Balaam byłby mezopotamskim prorokiem, który przemawiał w imieniu wielu bogów, wydaje się niezwykle, żeby nazwał JHWH „swoim Bogiem”. Gdyby nawet przyjąć, że Balaam zwracał się do różnych bogów, to i tak Balakowi zależało właśnie na JHWH i na kontakcie z Nim, a nie z żadnym innym bogiem. Na tej podstawie należy uznać, że Balaam był sługą i prorokiem JHWH. Doradzając Balakowi, jak sprawić, aby Izrael zdradził JHWH, sam stał się zdrajcą JHWH. Prawdopodobnie dlatego właśnie w tekście biblijnym Balaam – choć w istocie zachowywał się jak biblijni prorocy – nie jest ani razu nazwany prorokiem JHWH. Po swojej zdradzie nie zasługiwał na ten tytuł. Prawdopodobnie też dlatego wyrocznie Balaama (również wyrocznia mesjańska) nie są określone przez narratora biblijnego terminem *n^o ’um*, ale – co bardzo zaskakuje – słowem *māšāl* (które Septuaginta tłumaczy dosłownie słowem *parabolē*). *Māšāl* nie oznacza wyroczni, lecz „ludowe przysłowie” lub „sentencje ułożone przez mędrców”³⁴. Pojęcie to nie jest w tekstach biblijnych odnoszone do wyroczni proroków określanych najczęściej terminem *n^o ’um JHWH*³⁵. Najwyraźniej opowiadanie z Księgi Liczb unika skojarzenia prorockiego terminu

³³ Taki pogląd przytacza się w: J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy...*, dz. cyt., s. 162. Na taką wersję wskazuje również pozabiblijny tekst wspominający o Balaamie, inskrypcja z Deir ‘Alla, gdzie jest on nazwany „widzącym bogów”. J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 59–60. H. Lutzky przyjmuje natomiast, że Balaam był prorokiem „zachodniosemickiej bogini Aszery”. H. Lutzky, *Ambivalence toward Balaam*, „Vetus Testamentum” 49 (1999), no. 3, s. 421–425. Jednakże tekst Księgi Liczb ukazuje go jako „widzącego” JHWH, nigdzie nie dając powodu do najmniejszej nawet sugestii, że jest on „widzącym” również innych bogów. Jak stwierdza J. Lemański: „Biblijna wersja Lb 22–24 wyraźnie oczyszcza tradycję o Balaamie, nadając całemu wydarzeniu charakter monoteistyczny, a z Balaama czyniąc proroka posłusznego woli JHWH. [...] Balaam zawsze prezentowany jest jako wierny czciciel JHWH, który buduje ołtarze i składa ofiary w poszukiwaniu Jego opinii”. J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 65, 76.

³⁴ S. Łach, *Sens określenia prorocत्व Balaama wyrazem māšāl*, w: S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 311–312.

³⁵ Wprawdzie, jak to zauważono już wcześniej, rozpoczynając swe ostatnie błogosławieństwa, wypowiedziane, gdy „ogarnął go Duch Boży” (Lb 24,2), Balaam sam używa słowa *n^o ’um*, ale jednak jest to *n^o ’um* Balaama, a nie *n^o ’um JHWH*. Wyrażenie to nie jest jednak użyte przez narratora, lecz występuje w tekście wyroczni, którego redaktor opowiadania nie zdecydował się skorygować.

z Balaamem. Wyraża to także przytoczona już wyżej opinia Pseudo-Filona, który stwierdza, że Balaam dał się zwieść pokusie i w ten sposób, choć przetrwały jego słowa błogosławienia Izraela, on sam takiego błogosławieństwa nie doświadczył. Komentarzem do faktu zdeprecjonowania Balaama jako proroka po jego zdradzie może być także perykopa o jego oślicy (Lb 22,22–35), która w ironiczny sposób przedstawia go jako „ślepego”, a nie „widzącego”, ponieważ to „juczne zwierzę” (por. 2 P 2,16) widzi anioła Pańskiego, którego on nie jest w stanie zobaczyć³⁶.

Podsumowując, można posłużyć się zapożyczonym obrazowym stwierdzeniem, że Balaam ma „wątpliwy honor bycia pierwszym prorokiem Starego Testamentu, który został wykopany z Biblii i jej ziemi”³⁷, co było skutkiem jego rady udzielonej Balakowi i zdrady Boga JHWH.

Konstatując ten fakt, wypada – podobnie jak w przypadku Balaka – postawić pytanie o przyczyny zdrady Boga przez Balaama. Odpowiedź wynikająca z tekstu biblijnego i z tradycji przekazanej w Nowym Testamencie jest jednoznaczna: zrobił to dla pieniędzy. Widocznie kiedy Balak odmówił mu zapłaty za niezrealizowanie przekleństwa Izraela, Balak zaczął jednak żałować, że ich nie dostanie, i znalazł inny sposób, aby otrzymać swoje wynagrodzenie. Był to sposób polegający na zdradzie, dlatego też autor Drugiego Listu Piotra zapłatę tę nazywa „zapłatą niesprawiedliwości” (2,15), czyli zapłatą za niesprawiedliwość. A zatem Balaam to również zdrajca swego Boga, identycznie jak Balak, choć motywacja jego zdrady jest inna niż w przypadku króla Moabu.

Zdrada Izraela?

Na koniec można jeszcze zapytać, czy zdrajcami Boga nie należy nazwać również Izraelitów. Przecież rada Balaama okazała się skuteczna i Izraelici złapali się na tę przynętę. Brali oni Moabitki i Madianitki za żony, a kobiety te domagały się możliwości oddawania czci swoim bogom. Ich izraelscy mężowie godzili się na to, co rzeczywiście doprowadziło ich do grzechu bałwochwalstwa, który to grzech rzeczywiście wywołał gniew Boga (Lb 25,1–3; por. Oz 9,10; Ps 106,28–29)³⁸. Wszystko zaczęło przebiegać według taktyki nakreślonej przez Balaama. Czy zatem Izraelitów nie powinno się również nazwać zdrajcami Boga? Rozpatrując tę kwestię, należy zaznaczyć, że grzech Izraelitów nie ogarnął całego narodu, tzn. Izraelici zaczęli go popełniać i część z nich „przyłgnęła do Baal-Peora”, ale nie był to jeszcze cały na-

³⁶ Por. S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 213–215; J.D. Safren, *Balaam and Abraham*, „Vetus Testamentum” 38 (1988), no. 1, s. 105–113; G. Hepner, *The Mockery of Kings and Prophets...*, art. cyt., s. 180–185; J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 68–69; A. Kuśmirek, „Cóż ci uczyniłam, żeś mnie zbil już trzy razy?” (Lb 22,28). *O tym jak oślica przemówiła do pogańskiego proroka*, „Verbum Vitae” 32 (2017), s. 95–125.

³⁷ Dosł.: „Balaam, who has the dubious honor of being the first prophet to be dug up in the land of the Bible”. M. Dijkstra, *Is Balaam...*, art. cyt., s. 43.

³⁸ Por. S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 230–231; M. Parchem, *Co właściwie wydarzyło się...*, art. cyt., s. 185–190.

ród. Dlatego nie można tu mówić o zdradzie całego Izraela, jedynie o zdradzie poszczególnych Izraelitów (np. Zimriego – Lb 25,14). Z tego względu nie można zestawić postawy indywidualnych osób (Balaka i Balaama) z postawą narodu (Izraela). Naród jest zbiorowością i czyny pojedynczych jego członków nie określają całej społeczności, sprawia to dopiero jego większość lub całość. Rozkaz wydany przez Mojżesza sędziom Izraela: „Zabijajcie każdego z waszych ludzi, którzy się przyłączyli do Baal-Peora” (Lb 25,5) świadczy o tym, że bałwochwalstwo popełnili niektórzy Izraelici, a nie wszyscy, natomiast ich reszta pozostała wierna Panu. Wśród nich znajdował się oczywiście Mojżesz, a także kapłan Pinchas, którego gorliwość w zachowaniu wierności Bogu przez całego Izraela została przedstawiona w opowiadaniu w bardzo obrazowy sposób (Lb 25,6–8). Ta właśnie gorliwość – jak zaznacza tekst biblijny – nie tylko uśmierzyła gniew JHWH, ale spowodowała także odwrócenie się Izraela od tego grzechu, tak że nie popadł w niego cały naród (Lb 25,11)³⁹. Dlatego Izrael nie został dołączony do grupy zdrajców bogów, do których zaliczono Balaka i Balaama.

Zakończenie

Teksty Pisma Świętego nie ograniczają się w swej wymowie do prostego przedstawienia wydarzeń, ale są również – a może nawet przede wszystkim – komentarzem teologicznym do nich. Bogactwo ich przekazu odsłania się w miarę zagłębiania się w tekst i jego rozważanie. Takie badanie niejednokrotnie pozwala odczytać w znanym, zdawałoby się, tekście nowe przesłanie i nieznane informacje.

Takim tekstem jest opowiadanie przedstawiające współpracę króla Moabu Balaka z wieszczkiem Balaamem w konfrontacji z Izraelem zmierzającym do Ziemi Obiecanej (Lb 22–24). Niniejsza analiza tego tekstu dokonana pod kątem relacji tych postaci do ich bogów pozwala wydobyć istotne wnioski: obaj odwrócili się od swoich bogów i ich w ten sposób zdradzili. Jest to informacja przydatna zwłaszcza w spojrzeniu na osobę Balaama, ponieważ tłumaczy niejednoznaczność jego oceny, jaka przetrwała zarówno w tradycji biblijnej, jak i pozabiblijnej: czy jest on wiernym prorokiem Pana wygłaszającym Jego wyrocznie (włącznie z wyrocznią mesjańską), czy wrogiem Pana i Jego ludu, wysługującym się za pieniądze wrogom. Analizując tekst biblijny, natrafia się na proroka Boga JHWH, który Go potem jednak zdradza i za zapłatę doradza nieprzyjaciołom Izraela. Zdrada ta powoduje przejście Balaama z pozycji wiernego proroka JHWH do pozycji współpracownika wrogów Jego ludu i sprawia, że i ta jego ocena pozytywna, i ta negatywna są w rzeczywistości prawdziwe. Samego Balaama natomiast pozwala nazwać osobą tragiczną, ponieważ

³⁹ Można tutaj odnotować nagrodę dla Pinchasa za jego gorliwość i ocalenie wierności Izraela wobec JHWH, choć jest to bardziej nagroda dla jego rodu niż dla niego samego: jego rodowi zostaje przyobiecane kapłaństwo na wieki (Lb 25,13), właśnie jego ród będzie rodem arcykapłańskim (zob. 1 Krn 5,30–36; Ps 106,30–31). S. Łach, *Księga Liczb...*, dz. cyt., s. 232; M. Parchem, *Co właściwie wydarzyło się...*, art. cyt., s. 190–193.

– jak stwierdza to Filon z Aleksandrii – z jednej strony stworzył „najdostojniejsze z wszystkich pieśni” (*De migr. Abr.* 113), z drugiej zaś trzeba go uznać za bezbożnego i przekłętogo, ponieważ połączył się z wrogami Izraela⁴⁰.

Bibliografia

Źródła drukowane:

Biblia Hebraica Stuttgartensia, Hrsg. K. Elliger, W. Rudolph, 4. Ausg., Stuttgart 1997.

Septuaginta, Hrsg. A. Rahlfs, Stuttgart 1979.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, wyd. 5, Poznań 2000.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Nowy przekład, Warszawa 1975.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem, Częstochowa 2009.

Opracowania:

Ausloos H., *On an Obedient Prophet and a Fickle God: The Narrative of Balaam in Num 22–24*, „Old Testament Essays” 20 (2007), no. 1, s. 84–104.

Bosak P.C., *Encyklopedia wszystkich postaci biblijnych*, Kraków 2021.

Bosak P.C., *Wszystkie miejsca biblijne. Słownik-konkordancja*, Kraków 2017.

Dijkstra M., *Is Balaam also among the Prophets?*, „Journal of Biblical Literature” 114 (1995), s. 43–64.

Douglas M., *Balaam's Place in the Book of Numbers*, „Man” 28 (1993), no. 3, s. 411–430.

Frankel D., *The Deuteronomic Portrayal of Balaam*, „Vetus Testamentum” 46 (1996), fasc. 1, s. 30–42.

al-Ghul O., *The Question of the Homeland of Balaam Again: The Contribution of the Arabic Sources*, „Die Welt des Orients” 36 (2006), s. 94–103.

Hepner G., *The Mockery of Kings and Prophets: The Balaam Narrative Contains an Implied Critique of Moses*, „Revue Biblique” 118 (2011), no. 2, s. 180–185.

Katolicki komentarz biblijny, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, red. wyd. pol. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004.

Koehler L., Baumgartner, W., Stamm, J., *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. 1–2, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2008.

⁴⁰ Zob. J. Lemański, *Balaam...*, art. cyt., s. 74.

- Kuśmirek A., „*Cóż ci uczyniłam, żeś mnie zbił już trzy razy?*” (*Lb 22,28*). *O tym jak oślica przemówiła do pogańskiego proroka*, „*Verbum Vitae*” 32 (2017), s. 95–125.
- Kuśmirek A., „*Gwiazda Jakuba*” (*Lb 24,17*) *i jej interpretacje*, „*Verbum Vitae*” 29 (2016), s. 41–65.
- Kuśmirek A., *Balaam i jego wyrocznie (Lb 22–24) w tradycji targumicznej*, Warszawa 2011.
- Layton S.C., *Whence Comes Balaam? Num 22,5 Revisited*, „*Biblica*” 73 (1992), no. 1, s. 32–61.
- Lemański J., *Balaam – pierwowzór proroka w Izraelu?*, „*Studia Paradyskie*” 25 (2015), s. 53–81.
- Lemański J., *Księga Rodzaju*, cz. 2, *Rozdziały 11,27–36,43. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Nowy Komentarz Biblijny 1/2, Częstochowa 2014.
- Lutzky H., *Ambivalence toward Balaam*, „*Vetus Testamentum*” 49 (1999), no. 3, s. 421–425.
- Łach S., *Księga Liczb. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz, ekskursy*, Pismo Święte Starego Testamentu 2/2, Poznań–Warszawa 1970.
- Łach S., *Sens określenia prorocत्व Balaama wyrazem māšāl*, w: S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz, ekskursy*, Pismo Święte Starego Testamentu 2/2, Poznań–Warszawa 1970, s. 309–313.
- Moore M.S., *Another Look at Balaam*, „*Revue Biblique*” 97 (1990), no. 3, s. 359–378.
- Moyer C.J., *Who Is the Prophet, and Who the Ass? Role-Reversing Interludes and the Unity of the Balaam Narrative (Numbers 22–24)*, „*Journal for the Study of the Old Testament*” 37 (2012), no. 2, s. 167–183.
- Muraoka T., *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Louvain–Paris–Walpole 2009.
- Parchem M., *Co właściwie wydarzyło się w Baal-Peor? Kilka uwag filologiczno-egzegetycznych na temat Lb 25,1–18*, w: *Pan moją mocą i pieśnią (Ps 118,14). Prace dedykowane Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Brzegowemu w 65. rocznicę urodzin*, red. S. Hałas, P. Włodyga, *Studia 15*, Kraków 2006, s. 181–194.
- Rienecker F., Maier G., *Leksykon biblijny*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001.
- Safren J.D., *Balaam and Abraham*, „*Vetus Testamentum*” 38 (1988), no. 1, s. 105–113.
- Schorer-Finkelman N., *Understanding Balaam’s Donkey: An Intertextual Approach*, „*The Jewish Bible Quarterly*” 2 (1949), 94–102.
- Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. 1–4, Warszawa 1958–1965.
- Walton J.H., Matthews V.H., Chavalas M.W., *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2005.
- Zernecke A.E., *Balaam’s God(s): Divine Designations in Num 22–24*, „*Religions*” 14 (2023,) no. 8, s. 967.

Streszczenie

Celem opracowania jest analiza postępowania oraz motywacji dwóch postaci biblijnych: króla Balaka oraz wieszczka Balaama, w relacji do bóstw, których byli czcicielami. Z badania wynika, że ich postępowanie ma wspólną cechę: obie te postacie porzuciły swego boga i wystąpiły przeciw niemu. Dlatego Balaka i Balaama można i należy określić jako zdrajców swoich bogów. Obie te zdrady miały różny charakter i przyczyny. Balak odwrócił się od swego boga, zwracając się do Boga JHWH. Jego postępowaniem kierowała niewiara w to, że bóg Moabu jest w stanie zapewnić obronę przed Izraelitami. Dlatego nie zaangażował proroka swego boga, aby od niego uzyskać przeklęcie Izraelitów, lecz porzucił go i zwrócił się w tym celu do proroka JHWH, Boga Izraela. Balaam natomiast odwrócił się od swego Boga, postępując wbrew Jego woli, aby pomóc wrogom Jego ludu. Motywacją jego postępowania była zapłata za pomoc w działaniu przeciw Izraelowi. Skoro Balaam nie otrzymał jej, ponieważ nie umiał skłonić Boga JHWH do przeklinania Izraelitów, postanowił uzyskać ją, podsuwając Moabitom inny sposób pozbawienia Izraela opieki Bożej.

Słowa kluczowe: Balak, Balaam, Baal-Peor, Księga Liczb, Lb 22–24

Balak and Balaam – Traitors to the Gods

Summary

The purpose of the study is to analyze the conduct and motivations of two biblical figures, King Balak and the soothsayer Balaam, in relation to the deities they worshipped. The study shows that their conduct has a common trait: both of these characters abandoned their god and turned against him. Therefore, Balak and Balaam can and should be described as traitors to their gods. The two betrayals had different character and causes. Balak turned away from his god, turning to the God YHWH. His actions were guided by his disbelief that the god of Moab could provide a defense against the Israelites. Therefore, he did not engage the prophet of his god to obtain the curse of the Israelites from him, but abandoned him and turned to the prophet of YHWH, the God of Israel, for this purpose. Balaam, on the other hand, turned away from his God, going against His will to help the enemies of His people. The motivation for his conduct was payment for his assistance in acting against Israel. Since Balaam did not receive it because he could not get YHWH to curse the Israelites, he decided to obtain it by giving the Moabites another way to deprive Israel of God's protection.

Keywords: Balak, Balaam, Baal-Peor, Book of Numbers, Numbers 22–24